

УДК 81'373.7+81'42

Валерій ХАЛІН,
кандидат філологічних наук, доцент,
Інститут філології та журналістики
Житомирського державного університету ім. І. Франка

Ю. І. КРАШЕВСЬКИЙ – ПОГЛЯД КРИЗЬ СЕРПАНОК ЧАСУ

У статті розглянуто значення творчості видатного польського письменника Юзефа Ігнація Крашевського в сучасному духовному житті, проаналізовано можливості використання образів його творів для духовно-естетичного розвитку учнів загальноосвітніх шкіл та студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Кожен, хто сьогодні згадає ім'я Юзефа Ігнація Крашевського, насамперед віддає данину великому трудовому й духовному подвигу письменника, літературний доробок якого складають п'ятсот томів художніх, літературно-критичних і наукових творів, серед них – романи й повісті, драми й поеми, літературно-критичні статті та розвідки в галузі історії, етнографії, фольклору й археології. Невтомна й різнобічна письменницька діяльність стала тим подвигом творчого життя автора, за який його назвали титаном праці.

Але титанізм творчості письменника визначається не тільки кількістю написаних ним томів, а й глибиною аналізу духовних проблем свого часу, широтою змалювання особливостей людського життя, всього розмаїття радощів і тривог, що постають перед людиною на дорогах долі. Ю. І. Крашевський залишив глибокий слід не тільки в історії культури Європи, він і сьогодні продовжує бути духовним сучасником багатьох читачів різних країн світу. І, мабуть, не можна оминати й той факт, що навіть псевдонім іншого польського письменника, відомого своїм подвижницьким життям і трагічною смертю, – Януша Корчака – взятий із книги Ю. І. Крашевського «Історія про Януша Корчака і прекрасну Мечниківну».

Продовжуючи лінію високого громадянського покликання літератури, започатковану А. Міцкевичем та іншими поетами-романтиками, Ю. І. Крашевський водночас стояв біля витоків реалізму, що утверджувався діяльністю таких визначних польських письменників, як Е. Ожешко, Б. Прус, В. Реймонт, М. Конопницька та ін.

Письменник, дослідник проблем історії, народознавства, культури, Ю. І. Крашевський уважним поглядом художника заглянув у найпотаємніші куточки тогочасного життя, побачив проблеми і явища, які мало або й зовсім не висвітлювалися в тогочасній польській літературі. Героями його творів стають не тільки звичні для літератури тієї епохи постаті представників панівних класів, а й люди, які належали до суспільних низів. Іван Франко і Леся Українка звертали увагу на переконливі, з любов'ю виписані образи

українських селян, що на той час вперше з'явилися у творах Ю. І. Крашевського¹.

Д. І. Писарев, І. С. Тургенев, І. Я. Франко відзначали визначні заслуги Ю. І. Крашевського перед історією польської й світової літератури. Письменник бачив підводні течії тогочасного життя, приховані від недосвідченого ока, його закономірності й факти, тенденції його подальшого розвитку². Серед явищ сучасної автору епохи були такі, що викликали біль і подив, неприйняття й бажання осмислити їхні причини й можливі наслідки. Одним із таких фактів стало виникнення нігілізму як суспільної течії в молодіжному середовищі другої половини XIX ст.

Мабуть, важко знайти освічену людину, яка була б не знайома з романом І. С. Тургенева «Батьки і діти» та його головним героєм – Євгенієм Базаровим. Свого часу багато писали й говорили про Базарова і базаровщину як явище загального, тотального заперечення не тільки того, що дійсно заслуговувало заперечення, але й того, що формувало духовну сутність людини і без чого вона не могла б бути сама собою: мистецтво, вищі людські почуття і прагнення, краса, – система якостей, якими визначається внутрішній світ людини як істоти духовно-суспільної³. І хоч автор «Батьків і дітей» прагнув у боротьбі ідей, яка велася в його час, показати силу, мужність, правдивість свого героя, він не знав, якою має бути його подальша доля, і завершив книгу смертю Євгенія Базарова.

Близьким до Базарова стає створений Ю. І. Крашевським образ героя в його романі «Шалена» («Szalona»). Але головна дійова особа цього твору не юнак, а дівчина, та й події розгортаються в польському середовищі, хоча на території Російської імперії. Його Зоня Рашко, захоплена ідеєю нігілізму, не бачить реальної дійсності, сліпа віра в демагогічні постулати відриває її від справді важливого в житті, робить рабинею пустопорожніх тверджень проповідника. Внутрішньо чиста, щира й цілісна у своєму прагненні служити чомусь високому, вона не помічає страждань і образ тих, хто її оточує, не зважає на інших людей і сама стає глибоко самотньою, нещасливою. Автор завершує розповідь про її шлях тим, як вона діє на барикадах Паризької комуни.

«Шалена» Ю. І. Крашевського, хоч і має героїню, близьку за характером до героя згаданого роману І. С. Тургенева, – твір абсолютно оригінальний. Це підтверджує і сам І. С. Тургенев, який був у досить дружніх стосунках із Ю. І. Крашевським, і багато інших сучасників Крашевського – письменників, критиків, літературознавців. Написаний через двадцять років після книги І. С. Тургенева, роман Ю. І. Крашевського по-новому розкриває неспроможність вигаданих, відірваних від життя ідей бути засобом досягнення позитивних результатів. Навпаки, слідування таким ідеям відриває нігіліста від людей, їхні долі стають байдужими, чужими для нігіліста, а самі ідеї заради ідеї роблять його життя спотвореним, позбавленим людського смислу.

Фактично між героєм І. С. Тургенева та героїнею Ю. І. Крашевського, а також героєм ще раніше написаного О. С. Пушкіним оповідання «Постріл» («Выстрел») є ще одна схожа риса, на яку не звернули увагу дослідники: у сліпому захопленні згаданою нами ідеєю (два перші герої) та прагненням

¹ Радишевський Р. Юзеф Ігнацій Крашевський: діалог з Україною. – К., 2012. – С. 69–103.

² Ершов В. Польська література Волині доби романтизму: генологія мемуаристичності. – Житомир : Полісся, 2008. – С. 270–298.

³ Янішевський О. Антинігілістичні паралелі в дискурсах «Бісів» Федора Достоєвського, «Шаленої» Юзефа Крашевського та «Нігілістів» Вацлава Гонсьоровського // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – № 25. – Житомир, 2015. – С. 253–254.

Сільвіо до помсти всі три герої поставили себе над людьми, їм стають байдужі людські прагнення й почуття, людська доля, а зрештою – і саме життя. Ю. І. Крашевський докладно описує картину внутрішніх переконань своєї героїні. В основі їх – упевненість у єдино правильному розумінні нею долі людини та її призначення у світі; впевненість, що переросла в самовпевненість, у сліпу віру в непогрішимість тих ідеологічних постулатів, які нав'язав їй та її спільникам за ідеологією хитрий і підступний Євлашевський. І Зоня в сліпій вірі в його ідеї будує своє життя відповідно до посіяних цим пройдисвітом переконань, ставить надумані ідеологічні догми вище життя, вище людської моралі, духовного досвіду людства, прагнення до добра й правди. Вона сумлінна учениця, адже не тільки сама живе за цими догмами, але й активно, войовничо відстоює їх, зневажаючи й ображаючи все те, що створювалося віками духовної історії народу.

Так, у розмові з Еваристом Дорогубом вона сприймає його слова як щось незначне, що не заслуговує навіть на найменшу увагу, дивиться на нього зверхньо й не приховує своєї ганебної зверхності, тому що (як їй здається) їй відкрито те, до чого її співрозмовник, та й усі люди, серед яких він виріс, не доросли, весь народ не доріс: вона каже, що чудово знає, куди йде, з чим і для чого, а народну мораль називає ханжеською, святенницькою мораллю людей, котрі лише прикидаються добродіями. Сповнені презирства слова Зоні про те, що в костюл вона не ходить, Господу Богу це не треба; що в неї своя віра, яку вона будує на розумній основі, а її уявлення про життя занадто сміливі для того, щоб пан Еварист Дорогуб, слухняний школяр, – вона підбирає найбільш образливі вирази, – міг її зрозуміти⁴. Героїня дорікає йому, що він відірвав її від дуже цікавого розділу фізіології⁵.

Такі погляди були притаманні людям, що сповідували подібні ідеї. Фізіологія для них була вищою від духовних сутностей, які роблять людину людиною. Фізіологізм був притаманний і Базарову, на його грубий, хвалькуватий, вульгарний матеріалізм із докором звертав увагу І. С. Тургенєва О. І. Герцен⁶. Проте сам факт, що два видатні письменники зі світовим ім'ям – І. С. Тургенєв і Ю. І. Крашевський, – звернули увагу на таку рису, свідчить про те, що такі переконання були не випадковими для героїв цього типу. Вони знайшли продовження в переконаннях молоді пізнішого часу, коли в роки радянської влади проявилися в діях войовничого атеїзму, зруйнуванні храмів, закритті церков, зневазі до церковного живопису, ікон, інтелігенції тощо.

Героїня Ю. І. Крашевського вважає, що для всіх вона бунтівниця, а інші люди, зокрема й Еварист, для неї – нещасні сліпці. Вона називає себе вільною людиною і вважає, що у зв'язку з цим має право робити все, що вважає за потрібне:

– Я заради людей не пожертвую ні хвилиною свого щастя⁷.

Таке розуміння свободи призводить до того, що один за другим міняються партнери, яким вона симпатизує – Зоріан Шелига, Теофіл Загайло, Еварист Дорогуб і т.д.

Водночас автор підкреслює її духовну вірність ідеї свободи, тому її шлях завершується розгромом Паризької Комуні, де вона залишилася живою, але, усвідомлюючи, що зайшла в глухий кут, просить, щоб її розстріляли.

⁴ Крашевський Ю. І. Сумасбродка // Крашевський Ю. І. Дневник Серафими. Романи / Перевод с польського. – М. : Художественная литература, 1987. – С. 402.

⁵ Там само. – С. 403.

⁶ История русской литературы XIX века / Под ред. проф. С. М. Петрова. – М. : Госучпедиздат, 1963. – Т. II. – С. 264.

⁷ Крашевський Ю. Цит. праця. – С. 439.

Офіцерові, який врятував їй життя і потім хотів одружитися з нею, вона каже слова, які виражають її розуміння самої себе й своєї долі:

– *Ото віддячила б я вам за спасіння мого життя, отруївши замість того ваше!*⁸

Подальша її доля, як підкреслює автор, нам невідома. Проте сама сутність переконань його героїні свідчить, що вона навряд чи принесе комусь радість і щастя. Нігілізм нікому не приносить добра: заперечення всього позитивного, що було створено людством, зрештою утверджує будівництво храму на крові, храму, який не може стояти.

Минають роки, століття, а духовні відкриття великих мислителів продовжують жити у світі думок і почуттів усе нових і нових поколінь. Тому видатний польський письменник Ю. І. Крашевський залишається нашим живим сучасником. Образи його творів несуть у світ узагальнену сутність духовного досвіду поколінь, глибину бачення людської долі в боротьбі поглядів, ідей, почуттів, які то приносили надію і радість, то заводили в глухий кут безвиході.

У наші дні, коли студенти ВНЗ осмислюють духовний досвід людства, відображений у літературі народів світу, звернення до творів Ю. І. Крашевського створює великі можливості для їхнього естетичного розвитку, формування літературного сприймання. Заявлена кількома абзацами думка, мабуть, потребує певного уточнення й конкретизації окремими прикладами, якими автор цієї статті й прагне завершити свою роботу.

Характер героїні Ю. І. Крашевського і характер та ідейні погляди героя роману І. С. Тургенева «Батьки і діти» мають багато спільного. Хоча, як уже було сказано, це окремі оригінальні твори, герої яких мають не тільки спільне, але й відмінне у своїй духовній сутності.

Працюючи зі студентами ВНЗ або на заняттях із теми «Література рідного краю» з учнями школи, викладач має можливість учити їх відкривати образне узагальнення, яке несе літературний герой твору. Тому важливо задуматися, чому два видатні письменники незалежно один від одного відобразили у своїх творах явище, яке дістало назву «нігілізм».

– Чим було викликане це явище на російському ґрунті?

– Які його особливості зображує Ю. І. Крашевський, показуючи нігілістичні ідеї в польському середовищі?

– Як ставиться кожен з авторів до своїх героїв? Доведіть свою думку покликаннями з текстів творів?

– Роман Ю. І. Крашевського був написаний значно пізніше від книги І. С. Тургенева. Які нові ідеї стосовно нігілізму як явища і його ролі в долі своєї героїні виражає польський письменник?

– Яку самооцінку висловлює героїня Ю. І. Крашевського, відповівши відмовою на пропозицію вийти заміж за французького лейтенанта, котрий врятував їй життя, такими словами: «*Ото віддячила б я вам за спасіння мого життя, отруївши замість того ваше!*»?

– У п'ятитомному виданні історії російської літератури за редакцією Д. Н. Овсяннико-Куликовського наведено думки низки відомих літераторів про Базарова й нігілізм загалом. Так, Базаровим захоплювався Д. І. Писарев, але, наприклад, О. І. Герцен вважав, що базаровщина до лиця лише до закінчення університетського курсу⁹. Якби Базаров не помер від тифу, чи відійшов би він від базаровщини?

⁸ Там само. – С. 589.

⁹ История русской литературы XIX века / Под ред. Д. Н. Овсяннико-Куликовского. – М. : Изд. товарищества Мир, 1924. – Т. 3. – С. 315.

– Як, на вашу думку, відповідає на припущення О. І. Герцена доля героїні Ю. І. Крашевського?

– Підготуйте есе на тему «Нігілістичні ідеї перед судом історії». Що схвалює, що засуджує вона? Як би оцінив вашу позицію автор роману «Шалена»?

– Чи можна вважати, що Ю. І. Крашевський, який, без сумніву, з великою симпатією ставився до своєї героїні, бачив вигоди її спотвореної долі в нігілістичних догмах, котрими заразив її пройдисвіт Євлашевський?

– Відомо, що підтекст образів, подій, ситуацій, які змальовує автор, визначаються його наміром, певною художньою метою. Свою віру, як стверджує героїня Ю. І. Крашевського, вона будує на розумних засадах і дорікає Еваристу, що він відірвав її від читання цікавого розділу фізіології. А через кілька сторінок читаємо, що той, кого вона вважає своїм учителем, виявляє до неї грубі, тваринні інстинкти, у яких втілюється його бездуховна сутність, елітна фізіологія¹⁰.

Література живе в духовному світі людини в складних органічних взаємозв'язках і взаємодії з іншими видами художньої й загальної культури, враженнями й асоціаціями, з іншими потоками естетичного буття. Людина пізнає довкілля через мистецтво. І своєрідність цього пізнання в тому, що слово не лише відображає життя, яке можна реально побачити, сприйняти, а й внутрішні переживання, почуття і прагнення. Через слово людина може досягнути багатогранності іншої особистості, її внутрішній світ. Тому у викладанні літератури особлива увага має бути приділена сприйманню художнього тексту твору.

Згадані твори відіграють важливу роль у літературному розвитку читача. Створені автором образи й ситуації відкривають таку правду життя, що назавжди залишаються духовними реаліями світу людини. А тому розгляд зі студентами проведених тут паралелей дає можливість поглибити їхню здатність відкривати внутрішній смисл, духовний зміст системи подій і вчинків героїв, розвивати їхнє художнє сприймання, що є основою літературної освіти і учнів школи, і студентів ВНЗ. А здатність сприйняти, відчутти, зрозуміти відкриті автором духовні сутності виступає як свідчення духовного поступу, літературно-естетичного розвитку читача загалом, зокрема й студентів та учнів загальноосвітніх шкіл.

Walerij Halin. J. I. Kraszewski – pogląd przez mgiełkę czasu.

W artykule omówiono znaczenie twórczości wybitnego polskiego pisarza Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812–1887) we współczesnym życiu duchowym, przeanalizowano możliwości użycia obrazów jego utworów dla duchowno-estetycznego rozwoju uczni szkół ogólnokształcących i studentów-filologów wyższych zakładów edukacyjnych.

Valerii Khalin. J. I. Kraszewski – the View through Time.

The article describes the value of oeuvre of famous Polish writer Jozef Ignacy Kraszewski (1812 – 1887) in the modern spiritual life, the possibilities of using of images of his compositions for spiritual-esthetic development of pupils in school and students of philological departments in higher educational institutes are analyzed.

¹⁰ Крашевский Ю. И. Цит. праця. – С. 417.